

Т. І. Нікіфорова
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права

УДК 343.288

МІСЦЕ ОБСТАВИН, ЯКІ ОБТЯЖУЮТЬ ПОКАРАННЯ, СЕРЕД ЗАГАЛЬНИХ ЗАСАД ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

Розкрито правову природу обставин, які обтяжують покарання та встановлено їх місце серед загальних засад призначення покарання. Проаналізовано зміст таких понять як ступінь тяжкості вчиненого злочину, особа винного, обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання та здійснено їх порівняння.

Раскрыто правовую природу отягчающих обстоятельств и определено их место в системе общих начал назначения наказания. Проанализировано содержание таких понятий как степень тяжести совершенного преступления, личность виновного, смягчающие и отягчающие обстоятельства, проведено их сравнение.

In the article exposed legal nature of circumstances, aggravating punishment, the place of the circumstances, aggravating punishment in the system of general basis of inflicting punishment, concept of gravity of a crime and identity of the guilty.

Ключові слова: обставини, які обтяжують покарання; загальні засади призначення покарання.

За кримінальним правом України покарання є одним з основних засобів боротьби зі злочинністю. У ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України визначено цілі покарання: покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Досягнення цілей покарання багато в чому залежить від діяльності суду, який повинен призначити особі, винній у вчиненні злочину, покарання, що відповідає тяжкості злочину, особі винного та іншим обставинам справи.

Перелік діянь, які є злочинними, визначається виключно кримінальним законом. За кожний злочин в санкціях статей Особливої частини Кримінального кодексу встановлено відповідне покарання. Причому більшість санкцій є альтернативними, а розміри конкретних покарань — відносно визначеними. Між тим, межі санкції є досить широкими, і суду надано право визначати конкретну міру покарання на свій розсуд, враховуючи певні чинники, які характеризують злочин та особу винного. Однак, покарання, призначене судом повинно бути законним та обґрунтованим, відповідно чинники, які повинні враховуватись судом при призначенні винному конкретної міри покарання, повинні бути визначені законом. Правила вибору того чи іншого виду та розміру покарання закріплено в ст. 65 КК України — загальні засади призначення покарання. Загальні засади призначення покарання — це передбачені кримінальним законом основні правила, якими повинен керуватися суд при призначенні покарання

кожній особі, визнаній винній у вчиненні злочину. Однією із таких загальних засад, закріплених в п. 3 ст. 65 КК України є врахування судом при призначенні покарання ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання.

Дослідження питань, пов'язаних із загальними засадами призначення покарання, у тому числі обставинами, які обтяжують покарання, досить широко здійснювалося у науці кримінального права. Такі дослідження проводили у своїх роботах М. М. Бабаєв, М. І. Бажанов, Г. С. Гаверов, М. К. Горя, В. К. Грищук, П. П. Андрушко, В. М. Бурдін, Л. О. Долиненко, А. Т. Іванова, І. І. Карпець, Ю. О. Красіков, Г. А. Крігер, Л. Л. Кругліков, Н. Ф. Кузнецова, Б. О. Курінов, В. Т. Маляренко, Ю. Б. Мельнікова, М. І. Мельник, В. С. Мінська, Л. О. Прохоров, М. О. Скрябін, О. Д. Соловійов, В. І. Ткаченко, К. М. Флоря, Г. І. Чечель та інші. Проте місце обставин, які обтяжують покарання, серед загальних засад призначення покарання залишається дискусійним питанням.

Метою статті є визначення правової природи обставин, які обтяжують покарання, шляхом встановлення їх місця серед загальних засад призначення покарання.

Співвідношення ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання, було і залишається спірним питанням в науці кримінального права. Оскільки всі три критерії характеризують подію злочину та особу винного, то виникає питання необхідності закріплення у п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України всіх трьох критеріїв вибору міри покарання, як однієї із загальних засад призначення покарання.

Серед науковців та практичних працівників немає єдиної думки з цього приводу. Одні вважають, що необхідним є існування всіх трьох критеріїв, інші наголошують або на необхідності залишення лише обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання, як загальної засади призначення покарання, або — лише врахування ступеня тяжкості вчиненого злочину та особи винного.

Існування такої неузгодженості поглядів пояснюється відсутністю законодавчого визначення вказаних понять. Крім того, існує складність у порівнянні цих двох критеріїв, оскільки, як слушно зауважив професор Л. Л. Кругліков, це поняття різного рівня абстракції [1, с. 61]. Пом'якшуючі та обтяжуючі обставини — це конкретні обставини справи, а ступінь тяжкості вчиненого злочину та особа винного — це узагальнені, збірні поняття. Щоб зробити ці поняття доступними для порівняння, необхідно представити їх як однопорядкові. Для цього слід розкрити зміст понять ступеня тяжкості вчиненого злочину та особи винного. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року “Про практику призначення судами кримінального покарання” судам дано роз'яснення, що при визначенні ступеня тяжкості вчиненого злочину слід виходити із особливостей конкретного злочину і обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного із співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо). Досліджуючи дані про особу винного, суд повинен з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення злочину як у побуті, так і за місцем роботи, навчання, його минуле (зокрема, наявність не знятих чи не погашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо [2].

Таким чином, всі три критерії є фактичними обставинами справи або даними, які так чи інакше характеризують особу винного. Однак ступінь тяжкості злочину та особа винного є узагальненими поняттями, а тому пом'якшуючі та обтяжуючі обставини, як конкретні обставини справи, є їх складовою частиною.

Обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання не є чимось чужорідним по відношенню до ступеня тяжкості вчиненого злочину та особи винного. Це чинники, що відносяться до злочину та до особи винного та здійснюють пом'якшуючий чи обтяжуючий вплив на покарання, тобто вони є певним різновидом обставин, що характеризують ступінь тяжкості злочину та особу винного, але разом з тим не

вичерпують їх змісту [3, с. 67–77].

Таким чином, оскільки обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання, складають певну частину змісту ступеня тяжкості вчиненого злочину та особи винного, то в законі можна було б обмежитись лише двома критеріями індивідуалізації покарання — врахування ступеня тяжкості вчиненого злочину та особи винного. На таких позиціях стоїть кримінальне законодавство ряду зарубіжних країн (зокрема Польщі, Франції, Німеччини).

У науковій літературі існує також точка зору, що єдиним і достатнім критерієм індивідуалізації покарання слід закріпити обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Вона ґрунтується на думці про те, що всі фактичні обставини справи виконують функцію або пом'якшення або обтяження покарання, оскільки суд кладе їх в основу свого висновку про необхідність посилити або пом'якшити покарання винному в рамках закону [4, с. 61].

Однак із цим важко погодитись. Адже пом'якшене або посилене покарання суд призначає по відношенню до покарання “нейтрального”, до того, яке б суд призначив в аналогічній справі за відсутності пом'якшуючих та обтяжуючих обставин. Але і в такому випадку суд, призначаючи покарання, повинен враховувати всі фактичні обставини справи. Тобто, не всі обставини справи, які так чи інакше пов'язані із ступенем тяжкості вчиненого злочину та особою винного вкладаються в рамки дихотомічного поділу: характеристика винного в побуті чи за місцем праці не обов'язково повинна бути негативною чи позитивною, мотиви посягання — ницими чи піднесеними і т.п.

Отже, обставини, які обтяжують покарання, є складовою частиною чинників, що характеризують ступінь тяжкості вчиненого злочину та особу винного. Основна ознака, що відділяє їх від інших таких чинників, є значущість цих обставин, тобто велика сила впливу в порівнянні з іншими даними, що характеризують ступінь тяжкості вчиненого злочину та особу винного. Адже таких даних є безліч, і всі вони так чи інакше впливають на покарання. Але суд всі ці обставини врахувати при призначенні покарання не в змозі. Тому, як обтяжуючі обставини судами враховуються такі обставини, які настільки суттєво впливають на покарання, що можуть бути в кожному випадку судом розпізнані, вичленені та зафіксовані при призначенні покарання [5, с. 58].

Однак закріплення обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання, як окремого критерію (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України: враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та (сполучник “та” свідчить про самостійність останнього критерію) обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання) може створити враження, що це є самостійний критерій, незалежний від ступеня тяжкості вчиненого злочину та особи винного. Тому досить вдалою видається позиція російського законодавства, де в Кримінальному кодексі закріплено, що суд, призначаючи покарання, враховує суспільну небезпеку вчиненого злочину та особу винного, в тому числі обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання. Слова “в тому числі” передбачають, що ці обставини беруться до уваги не поруч, а у зв'язку з врахуванням суспільної небезпеки вчиненого злочину (ступеня тяжкості) та особи винного як того, в чому вони знаходять своє конкретне вираження [6, с. 386].

Одну із спроб законодавчого вирішення даної суперечності ще в 1985 році зробив Л. Л. Кругліков, запропонувавши викласти статтю про загальні засади призначення покарання в новій редакції [3, с. 67] Враховуючи пропозицію Л. Л. Круглікова та положення чинного Кримінального кодексу України, редакція ч. 1 ст. 65 КК України могла б виглядати таким чином: “Суд призначає покарання:

- 1) у межах, установлених у санкції статті Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин;
- 2) відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу;
- 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину та особу винного. Виходячи з цього, суд бере до уваги обставини справи, що пом'якшують та обтяжують покарання (ст.ст. 66, 67 КК України), а також інші обставини, які характеризують ступінь тяжкості вчиненого злочину та особу винного”.

Виходячи із вищенаведеного, можна зробити висновок, що обставини, які обтяжують покарання, є частиною даних, що характеризують ступінь тяжкості вчиненого злочину та особу винного, але виділені серед них, враховуючи їх значущість та вплив на призначення покарання. Проте, оскільки чинна редакція ст. 65 КК України встановлює їх як самостійний критерій, незалежний від ступеня тяжкості вчиненого злочину та особи винного, вона, на нашу думку, потребує вдосконалення.

Список використаних джерел

1. *Кругликов, Л. Л.* О критериях назначения уголовного наказания [Текст] / Л. Л. Кругликов // Советское государство и право. — 1988. — № 8. — С. 61–63.
2. Про практику призначення судами кримінального покарання [Текст] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7 (із змінами від 10.12.2004) // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах : [навч. посіб.] / укл. Б. О. Кириць. — Львів : ПАІС, 2005.
3. *Кругликов, Л. Л.* Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве (Вопросы теории) [Текст] / Л. Л. Кругликов. — Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1985. — 164 с.
4. Новое уголовное право России. Общая часть [Текст] : [учеб. пособ.] [Г. Н. Борзенков и др.] / под ред. Н. Ф. Кузнецовой. — М. : ЗЕРЦАЛО, 1996. — 168 с.
5. *Кругликов, Л. Л.* Особенности перечисленных в уголовном законе смягчающих и отягчающих обстоятельств [Текст] / Л. Л. Кругликов // Юридические особенности применения права и режим социалистической законности в СССР. — Ярославль : Изд-во ЯрГУ, 1975. — Вып. 1. — С. 58–65.
6. Уголовное право. Общая часть [Текст] : [учебн. для вузов] / отв. ред. И. Я. Козаченко и З. А. Незнамова. — М. : НОРМА-ИНФРА, 1999. — 516 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 3 від 15 жовтня 2010 року)*

Надійшла до редакції 16.10.2010

